

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

ERKAK VA AYOL NUTQIGA OID IJTIMOYIY TASAVVURLARNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Qurbonov Behzodjon Baxodirovich

Fargʻona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda erkak va ayol nutqiga oid ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi, mustahkamlanishi va kommunikativ jarayonda namoyon boʻlishi psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Genderga doir nutqiy stereotiplar inson ongida mavjud boʻlgan ijtimoiy sxemalar, kognitiv tasniflash, til birliklarini idrok etish, nutqiy xatti-harakatni baholash hamda kommunikativ kutishlar bilan chambarchas bogʻliq ekani asoslanadi. Tadqiqotda erkak va ayol nutqi haqidagi tasavvurlar tabiiy-biologik farq sifatida emas, balki ijtimoiy tajriba, madaniy meʼyorlar, tarbiya, kommunikativ muhit va til orqali shakllanadigan psixolingvistik hodisa sifatida talqin qilinadi.

Kalit soʻzlar: gender, gender stereotipi, erkak nutqi, ayol nutqi, psixolingvistika, ijtimoiy tasavvur, kommunikativ xulq, nutqiy idrok, gender sxemasi, stereotip.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslik, psixolingvistika va sotsiolingvistika sohalarida gender omilining kommunikativ muloqotga taʼsirini oʻrganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki nutq faqat axborot uzatish vositasi emas, balki shaxsning ijtimoiy maqomi, madaniy tajribasi, psixologik holati, qadriyatlar va jamiyatdagi rolini ifodalovchi murakkab hodisadir. Erkak va ayol nutqi haqidagi ijtimoiy tasavvurlar ham ana shu murakkab kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanadi.

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Jamiyatda ko‘pincha ayollar nutqi “muloyim”, “emotsional”, “yumshoq”, “muloqotga moyil”, erkaklar nutqi esa “qat’iy”, “rasmiy”, “ mantiqiy”, “buyruq ohangiga yaqin” tarzda talqin qilinadi. Bunday qarashlar har doim ham real nutqiy amaliyotga to‘liq mos kelmaydi. Aksincha, ular ko‘pincha ijtimoiy stereotiplar, madaniy kutilmalar va kommunikativ baholash mezonlari mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shu sababli erkak va ayol nutqiga oid tasavvurlarni psixolingvistik jihatdan o‘rganish til va tafakkur, nutq va ong, kommunikatsiya va ijtimoiy xulq o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, genderga oid nutqiy tasavvurlar insonlarning bir-birini idrok etishi, baholashi va muloqot jarayonida o‘zaro munosabatga kirishishiga bevosita ta’sir qiladi. Masalan, bir xil mazmundagi fikr erkak tomonidan aytilganda “qat’iyat”, ayol tomonidan aytilganda esa “keskinlik” yoki “haddan tashqari talabchanlik” sifatida baholanishi mumkin. Bu holat nutqning obyektiv mazmunidan ko‘ra, tinglovchining ongida oldindan mavjud bo‘lgan gender sxemalari va stereotipik tasavvurlar kuchliroq ishlashini ko‘rsatadi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan bunday jarayonlar til birliklarini qabul qilish, semantik qayta ishlash, kommunikativ niyatni anglash va nutqiy xulqni baholash mexanizmlari bilan bog‘liq. Inson muloqot jarayonida suhbatdoshning jinsiga, yoshiga, ijtimoiy maqomiga, ovoz ohangiga, tanlagan so‘zlariga va muloqot vaziyatiga qarab muayyan taxminlar hosil qiladi. Ana shu taxminlar ko‘pincha gender stereotiplari asosida shakllanadi.

Asosiy qism

Erkak va ayol nutqiga oid ijtimoiy tasavvurlar, avvalo, gender stereotiplari bilan bog‘liq. Gender stereotipi — bu jamiyatda erkak va ayollarga xos deb qabul qilingan xulq-atvor, nutq uslubi, emotsional ifoda, muloqot strategiyasi va ijtimoiy rol haqidagi umumlashgan tasavvurlardir. Bunday stereotiplar shaxs ongida tayyor

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

kognitiv model sifatida saqlanadi va muloqot jarayonida avtomatik tarzda faollashadi.

S. Bem tomonidan ilgari surilgan gender sxemasi nazariyasiga ko‘ra, inson bolalikdan boshlab jamiyatda mavjud bo‘lgan “erkaklarga xos” va “ayollarga xos” belgilarni o‘zlashtiradi. Ushbu belgilar keyinchalik shaxsning o‘zini anglashida, boshqalarni baholashida va nutqiy xulqni talqin qilishida muhim rol o‘ynaydi. Demak, erkak va ayol nutqi haqidagi qarashlar ham ijtimoiy tajriba orqali ongda shakllangan sxemalarga tayanadi.

R. Lakoff ayollar nutqiga oid tadqiqotlarida jamiyatda ayol nutqi ko‘pincha muloyimlik, ehtiyotkorlik, tasdiq izlash, emotsional ifoda va yumshatuvchi birliklar bilan bog‘lab talqin qilinishini ko‘rsatadi. Biroq keyingi tadqiqotlar bunday xususiyatlarni barcha ayollarga xos universal belgi sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy muhit, mavqe, vaziyat va kommunikativ maqsad bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. D. Cameron gender va nutq masalasida biologik determinizmga asoslangan qarashlarni tanqid qilib, erkak va ayol nutqi o‘rtasidagi farqlar ko‘pincha ijtimoiy kutilmalar orqali kuchaytirilishini asoslaydi. Psixolingvistik jihatdan erkak va ayol nutqiga oid tasavvurlar nutqni idrok etish jarayonida sezilarli rol o‘ynaydi. Tinglovchi suhbatdoshning jinsini bilgan holda uning nutqini oldindan mavjud ijtimoiy tasavvurlar asosida talqin qilishi mumkin. Masalan, ayol kishining faol, qat’iy va buyruq ohangidagi nutqi ayrim vaziyatlarda “keskinlik” yoki “hissiyotga berilish” sifatida baholanishi mumkin. Xuddi shu uslub erkak kishida “rahbarlik”, “qat’iyat” yoki “o‘ziga ishonch” sifatida qabul qilinishi ehtimoli yuqori. Bu holat nutqiy axborotni qayta ishlashda stereotipik idrokning ta’sirini ko‘rsatadi.

Genderga oid nutqiy tasavvurlar leksik tanlovda ham namoyon bo‘ladi. Jamiyatda ayrim so‘zlar, iboralar, murojaat shakllari yoki baholovchi birliklar erkaklik yoki ayollik bilan bog‘lab qabul qilinadi. Masalan, “muloyim”, “mehribon”, “e’tiborli”

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

kabi sifatlar ko‘proq ayollar nutqi va xulqi bilan, “qat’iy”, “jiddiy”, “dadil”, “rasmiy” kabi birliklar esa erkaklar nutqi bilan bog‘liq holda ishlatilishi mumkin. Bunday semantik bog‘lanishlar shaxs ongida mustahkamlanib, nutqiy stereotiplarning qayta ishlab chiqarilishiga xizmat qiladi.

D. Tannen erkak va ayol muloqot uslublarini tahlil qilar ekan, ayrim vaziyatlarda ayollar nutqi yaqinlik, hamkorlik va munosabatni saqlashga, erkaklar nutqi esa maqom, mustaqillik va axborot almashishga yo‘naltirilgan bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Biroq bu farqlar mutlaq emas. Ular madaniyat, ta‘lim, kasb, yosh, ijtimoiy mavqe va muloqot vaziyatiga qarab o‘zgaradi. Shuning uchun genderga oid nutqiy xususiyatlarni barcha erkaklar va barcha ayollarga xos qat’iy belgi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas.

Psixolingvistik asoslardan yana biri — priming, ya‘ni oldindan faollashgan tasavvurning keyingi idrok va baholashga ta‘siridir. Agar tinglovchi ongida “ayollar ko‘proq emotsional gapiradi” yoki “erkaklar kamgap va mantiqiy bo‘ladi” degan stereotip mavjud bo‘lsa, u real muloqotda ham aynan shu belgilarni izlashga moyil bo‘ladi. Natijada nutqning boshqa jihatlari e‘tibordan chetda qolishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Bu jarayon kommunikativ xatolik, noto‘g‘ri baholash va genderga asoslangan noxolis munosabatni yuzaga keltiradi.

Erkak va ayol nutqiga oid ijtimoiy tasavvurlar bolalik davridan shakllana boshlaydi. Oila, maktab, ommaviy axborot vositalari, badiiy adabiyot va ijtimoiy tarmoqlar bolaga “qiz bola qanday gapirishi kerak”, “o‘g‘il bola qanday so‘zlashi kerak” degan me‘yorlarni bevosita yoki bilvosita singdiradi. Masalan, qiz boladan muloyim, odobli, past ohangda gapirish kutiladi; o‘g‘il boladan esa dadil, qisqa va mustaqil fikr bildirish talab qilinadi. Bu me‘yorlar keyinchalik shaxsning nutqiy o‘zini tutishiga, kommunikativ erkinligiga va ijtimoiy faolligiga ta‘sir qiladi.

Ta‘lim jarayonida ham genderga oid nutqiy stereotiplar sezilishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchi yoki talabaning javobini baholashda ba‘zan uning jinsiga

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

bog‘liq kutilmalarga tayanishi ehtimoldan xoli emas. Masalan, qiz bolaning batafsil va emotsional javobi “tirishqoqlik”, o‘g‘il bolaning qisqa javobi esa “aniqlik” sifatida baholanishi mumkin. Aksincha, qiz bolaning keskin tanqidiy fikri “haddan tashqari faol”, o‘g‘il bolaniki esa “mustaqil fikrli” deb qabul qilinishi mumkin. Bunday holatlar nutqiy baholashda gender neytralligi va kommunikativ adolat zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, erkak va ayol nutqi haqidagi tasavvurlar ommaviy axborot vositalari va internet diskursida ham faol takrorlanadi. Reklama, teleko‘rsatuvlar, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar va izohlar ko‘pincha ayol nutqini emotsional, oilaviy, go‘zallik va parvarish bilan bog‘liq mavzularga, erkak nutqini esa biznes, siyosat, texnika, rahbarlik va kuch bilan bog‘liq mavzularga yaqinlashtiradi. Bu esa genderga doir kommunikativ chegaralarni yanada mustahkamlashi mumkin.

Biroq zamonaviy psixolingvistik yondashuvlar erkak va ayol nutqi o‘rtasidagi farqlarni qat’iy, tug‘ma va o‘zgarimas hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy sharoitda shakllanadigan, vaziyatga qarab o‘zgaradigan kommunikativ hodisa sifatida talqin qiladi. Shaxsning nutqiy uslubi uning faqat jinsiga emas, balki bilim darajasi, kasbi, ijtimoiy mavqei, kommunikativ tajribasi, shaxsiy xarakteri, muloqot maqsadi va vaziyatga ham bog‘liqdir.

Xulosa

Erkak va ayol nutqiga oid ijtimoiy tasavvurlar psixolingvistik jihatdan inson ongida shakllangan gender sxemalari, stereotipik idrok, kommunikativ kutishlar va til birliklarini baholash mexanizmlari bilan bog‘liq. Bunday tasavvurlar muloqot jarayonida suhbatdoshning nutqini qanday qabul qilish, baholash va unga javob qaytarishga ta’sir qiladi.

Tezida olib borilgan nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, erkak va ayol nutqi haqidagi stereotiplar tabiiy-biologik farqlardan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy tajriba, tarbiya,

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

madaniy me'yorlar va kommunikativ muhit ta'sirida shakllanadi. Shuning uchun nutqiy xulqni faqat jins mezonida baholash ilmiy jihatdan cheklangan yondashuv hisoblanadi.

Genderga oid nutqiy stereotiplarni kamaytirish uchun ta'lim, ommaviy kommunikatsiya va ilmiy tadqiqotlarda gender sezgir yondashuvni rivojlantirish zarur. Muloqot jarayonida shaxsning fikri, dalili, nutqiy kompetensiyasi va kommunikativ maqsadi asosiy mezon bo'lishi kerak. Ana shundagina erkak va ayol nutqi haqidagi ijtimoiy tasavvurlar noxolis baholash vositasi emas, balki kommunikativ madaniyatni chuqurroq anglashga xizmat qiluvchi ilmiy tahlil obyekti sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York: Harper & Row, 1975.
2. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. New York: William Morrow, 1990.
3. Coates J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. 3rd ed. London: Routledge, 2013.
4. Cameron D. The Myth of Mars and Venus: Do Men and Women Really Speak Different Languages? Oxford: Oxford University Press, 2007.
5. Eckert P., McConnell-Ginet S. Language and Gender. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
6. Bem S. L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing // Psychological Review. 1981. Vol. 88, No. 4. P. 354–364.
7. Eagly A. H. Sex Differences in Social Behavior: A Social-role Interpretation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987.
8. Fiske S. T., Cuddy A. J. C., Glick P., Xu J. A model of stereotype content // Journal of Personality and Social Psychology. 2002. Vol. 82, No. 6. P. 878–902.

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd May, 2026

Website: <https://econferencia.com>

-
9. Gumperz J. J. Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
 10. Holmes J. Women, Men and Politeness. London: Longman, 1995.
 11. Liben L. S., Bigler R. S. The developmental course of gender differentiation // Monographs of the Society for Research in Child Development. 2002. Vol. 67, No. 2. P. 1–147.